

LTO Noord & Milieufederatie Noord-Holland presenteren in opdracht
van de Provincie Noord-Holland

Reflectieverslag Actieplan Verdienmodellen Natuurinclusieve Landbouw Noord-Holland

Uiteenzetting van de geleerde lessen

Auteurs: Sjoerd Pietersen & Erna Krommendijk
18-12-2019

Inhoudsopgave

1 Een natuurinclusief verdienmodel in de melkveehouderij. Terugkoppeling interactieve excursie 30 augustus 2019.	2
1.1 Introductie Excursie Melveehouderij.	2
1.2 Inspirerende voorbeelden uit het veld.....	2
1.2A Melkveehouderij Nell (Muiden).....	2
1.2B Terugkoppeling en geleerde lessen bij bezoek aan Melkveehouderij Nell.....	3
1.2C Melkveehouderij Janssen (Hilversum)	4
1.2D Terugkoppeling en geleerde lessen bij bezoek aan Melkveehouderij Janssen	4
1.2E Melkveehouderij Den Hartog (Abcoude)	5
1.2F Plenaire terugkoppeling en geleerde lessen bij bezoek aan Melkveehouderij Den Hartog	5
2. Proeftuin Agro-ecologie en Technologie, Wageningen Universiteit. De vertaalslag van proeftuin naar het verdienmodel in de Praktijk. Terugkoppeling excursie 6 september 2019.	7
2.1 Introductie Excursie Akkerbouw.	7
2.2. Terugkoppeling en geleerde lessen bij presentatie Wijnand Sukkel	7
2.3. Plenaire terugkoppeling:	8
3 Reflectie op de samenwerking tussen LTO Noord en de Milieufederatie. Hoe samen verder in tijden van protest en transitie?	10
3.1 Reflectie LTO Noord op projectopdracht en samenwerking MFNH	10
3.2 Hoe wil LTO Noord met MFNH verder in 2020 op het gebied van Kringlooplandbouw en Natuurinclusieve Landbouw?	10
3.3 Reflectie MNH op projectopdracht en samenwerking LTO Noord	11
3.4 Hoe wil MFNH met LTO Noord verder in 2020 op het gebied van Kringlooplandbouw en Natuurinclusieve Landbouw?	11

1. Een natuurinclusief verdienmodel in de melkveehouderij. Terugkoppeling interactieve excursie 30 augustus 2019.

Verslag opgesteld door Sjoerd Pietersen (LTO Noord) en Reineke van Tol (Natuur en Milieufederatie Noord Holland).

1.1 Introductie Excursie Melveehouderij.

Deze excursie vond plaats in het kader van het project Bouwen aan verdienmodellen voor Natuurinclusieve landbouw dat LTO Noord en de Natuur en Milieufederatie in opdracht van de Provincie Noord-Holland uitvoeren. Er nemen +- 25 mensen deel. Met name LTO melkveehouders uit de omgeving Gooi en Vechtstreek met interesse in of ervaring met natuurinclusieve landbouw. Een aantal boeren werkt in Natura 2000 gebied en pachten land van Natuurmonumenten. Sommigen biologisch of in omschakeling, anderen gangbaar. Vanuit de provincie Noord-Holland waren Janny Gerritsen en Daniëlle Lieuwen aanwezig. Vanuit het Landbouwportaal was bodemcoach Dirk-Jan Roos aanwezig. Stefan Essink was aanwezig vanuit het vakblad Boerderij en schrijft een artikel over de excursie (<https://www.boerderij.nl/Home/Achtergrond/2019/9/Natuurinclusief-boeren-hoeft-niet-groots-te-zijn-472315E/>).

1.2 Inspirerende voorbeelden uit het veld

1.2A Melkveehouderij Nell (Muiden)

Op het melkveebedrijf van de familie Nell wordt natuurlijk oeverrandenbeheer toegepast in het kader van het Ruimte voor Water project van het waterschap. De slootkanten worden niet bemest en er groeit weelderig riet in de sloten. Het wordt 1 keer per jaar gemaaid (beleid waterschap) en door een voedselrijke kleibodem is er naast het riet weinig diversiteit aan plantensoorten. De afwatering is beter door het slootkantenbeheer ('Je levert wat oppervlak in, maar het staat wel droog'). Verder is het met name aantrekkelijk omdat er subsidie voor is. Vanuit eigen interesse heeft de boer nog een overhoekje waar hij vaker maait. Daar haalt hij trots allerlei plantensoorten tevoorschijn. De diversiteit is hier veel hoger. Hij doet dit puur omdat hij het leuk vindt. 'Van mij mag er zo veel mogelijk biodiversiteit. Ik word er blij van'. Er zitten verder veel huis- en boerenzwaluwen en kerkuilen in zijn gebied. Dat vindt hij prachtig. Er zijn regelmatig metingen voor waterkwaliteit en diversiteit aan soorten, maar dit wordt meestal niet teruggekoppeld, dat vinden ze jammer.

De melkveehouder had ook een perceel kruidenrijk grasland, maar door een kavelruil is dat nu bij de buurman terecht gekomen. De diversiteit valt wel erg tegen omdat de grond zeer voedselrijk is (met name klaver). Hij heeft nog wel een baal liggen in de stal en voert dit aan de droge koeien. Voor de melkkoeien is de kwaliteit van dit kruidenrijke gras niet goed genoeg. Op zich is hij positief over kruidenrijk grasland, maar op de voedselrijke kleibodem komt het niet tot zijn recht. Er is subsidie voor en dat maakt het rendabel. Boeren op NNN land ziet hij niet zitten omdat hij daar te weinig mag. Er mag vaak pas gemaaid na 15 juli, dat vindt hij veel te laat. Meer maatwerk per gebied voor maaidata zou mooi zijn. Zijn zoon neemt het bedrijf over. Hij voelt wel voor kruidenrijk land, maar ziet nog geen sluitend verdienmodel. Er is subsidie, maar daar houdt het wel op. Het streven is om zo veel mogelijk eiwit van eigen land te halen, dat scheelt weer kosten met betrekking tot krachtvoer van buitenaf.

1.2B Terugkoppeling en geleerde lessen bij bezoek aan Melkveehouderij Nell

+ Melkveehouder Nell heeft op eigen initiatief een botanisch overhoekje gecreëerd. Hier ligt de botanische diversiteit hoger dan in de gesubsidieerde oeverrand. De praktische kennis van Melveehouder Nell kan ingezet worden voor melkveehouders die zelf ook interesse hebben om een overhoekje te creëren en te beheren. Het overhoekje kan daarnaast ingezet worden voor de ketenprogramma's zoals DZK en de biodiversiteitsmonitor. Het is daarnaast interessant om te onderzoeken wat de invloed is van deze botanische overhoekjes op biodiversiteit. Het Boeren Insecten Meetnet (BIMAG) project van LTO Noord, BoerenNatuur en de Vlinderstichting kan via eenvoudige monitoringstechnieken hierin faciliteren. Het zelf monitoren sluit op die manier goed aan bij het enthousiasme van de ondernemer voor de botanische diversiteit.

+ Door rijke gronden en een hoog stikstofgehalte in de bodem kan de botanische diversiteit in kruidenrijke grasmengsels niet voor lange tijd in stand gehouden worden omdat de bloemen en kruiden in deze mengsels concurrentie ondervinden van stikstof minnende grassen en kruiden. Sommige van de aanwezige deelnemers menen dat kruidenrijk grasland arm is aan voedingswaarde. Naar hun mening kan slechts een deel van het voerrantsoen bestaan uit kruidenrijkgrasland. Dit rantsoen vinden ze alleen geschikt voor droge koeien en paarden. [Nieuwe inzichten](#) laten echter zien dat kruidenrijk grasland niet perse onder hoeft te doen in productie en dat het een aantal voordelen heeft voor de veehouder. Maar het werken met kruidenrijk grasland gaat nog met vallen en opstaan. Kennisdeling over dit onderwerp kan het inzicht hierover vergroten.

(met link in tekst naar: <https://www.boerderij.nl/Rundveehouderij/Achtergrond/2019/1/Kruidenrijk-gras-gezond-voor-bodem-en-koe-386914E/>)

+Verbrede oevers hebben een positief effect op wateropslag en waterberging. Sinds de aanleg van de verbrede oever heeft melkveehouderij Nell minder last van wateroverlast en kunnen zijn koeien op het perceel blijven grazen, ook na hevige neerslag. Hierdoor zorgen verbrede oevers dus voor een lagere kans op waterschade waardoor de melkveehouder indirect kosten bespaart.

+ De gedachte dat natuurinclusieve landbouw niet alleen over zichtbare biodiversiteit gaat, maar begint bij een gezonde, levende bodem lijkt nog niet breed te leven. Op dit moment worden er geen bodemkwaliteits metingen uitgevoerd op het bedrijf. In de toekomst zou extra advies van bodemcoaches uit het landbouwportaal kunnen helpen om het bewustzijn over het belang van een gezonde bodem te vergroten. En concreet bijvoorbeeld de effecten van kruidenrijkgrasland op bodemkwaliteit en CO₂ vastlegging in kaart te brengen. Hierdoor kan een melkveehouder inzet plegen op zowel biodiversiteitsherstel als het vastleggen van koolstof.

*Het overhoekje met botanische diversiteit dat beheerd wordt door Melkveehouderij Nell.
Foto: Sjoerd Pietersen*

1.2C Melkveehouderij en Dubbeldoel-koeien bij Janssen (Hilversum)

Tijdens een goed verzorgde lunch (met kalfsburgers van eigen boerderij), vertelt Harm over zijn bedrijf. Hij had een traditionele melkveehouderij met Holstein koeien en wilde uitbreiden. Voor de uitbreiding liep hij vast in allerlei regels. Daarom heeft hij een alternatief plan uitgewerkt. In samenwerking met de provincie en gemeente is hij een kinderboerderij begonnen in combinatie met zijn melkveebedrijf. Er is nu ook boerderijeducatie en zorg. Verder is er een café/theehuis en verhuurt hij de locatie voor vergaderingen en feesten. Naast melk is hij ook vlees gaan produceren. Daarvoor heeft hij zijn koeien gekruist met een roodbont ras (Montbéliarde). Ze leveren weliswaar minder productie, maar de koeien zijn nu veel gezonder hebben een hogere weerstand en zijn daardoor resistenter tegen ziektes. Hierdoor is er (veel) minder kalversterfte en antibioticagebruik. Het vlees wordt door een kok op eigen terrein verwerkt tot onder andere hamburgers. Consumenten uit Hilversum en omliggende dorpen kunnen ook vlees bestellen. Er is op het bedrijf veel hulp van vrijwilligers.

De grond is grotendeels in eigendom en voor een deel gehuurd van de provincie. De beschikbaarheid van gehuurde grond is altijd onzeker, omdat de contracten maar voor een jaar zijn. 'Daar ga je dus niet investeren in bodemkwaliteit of biodiversiteit'. Langere pachtcontracten zouden veel beter werken. Op dit moment heeft hij geen samenwerking met Natuurmonumenten, de buurman wel. Hij zou het op zich best willen, maar niet afhankelijk zijn van vaste beheervoorwaarden. De relatie zou veel gelijkwaardiger moeten. Puur natuurgrond met weinig spelingsruimte voor bemesting en maaibeheer daar heeft een boer weinig aan.

1.2D Terugkoppeling en geleerde lessen bij bezoek aan Melkveehouderij Janssen

+ Pachtcontracten met de provincie Noord-Holland zijn te kort om de bodemkwaliteit te verhogen en biodiversiteit te herstellen. Hierdoor investeren veehouders niet extra middelen in bodemkwaliteit, water en biodiversiteitsmaatregelen.

+ Agrarische bedrijven die dichtbij een stad of middelgrote plaats gelegen zijn kunnen overwegen na te denken over bedrijfsverbreding of het verwaarden van kwalitatief hoogwaardige niche producten uit een extensiever landbouw-systeem. Dit gaat verder dan alleen voedselproductie en omvat ook diensten zoals educatie, zorg, toerisme en kinderopvang. Keteninnovaties op het gebied van natuurinclusieve landbouw bedienen op dit moment met name nichemarkten via rechtstreekse 'korte keten'-verkoop aan de consument. In totaal is dit 13% van alle ondernemers in Noord-Holland. Dit zijn voornamelijk biologische landbouwbedrijven. (Bron CBS, 2018). De bedrijfsverbreding kan helpen om verschillende verdienmodellen te stapelen zoals het bezochte bedrijf laat zien.

+ Percepties van ondernemers op investeringen in keteninnovaties binnen het natuurinclusieve verdienmodel lopen uiteen. Ondernemers die zich richten op de (biologische) nichemarkt zijn positief gestemd. Ondernemers die gericht zijn op de exportmarkt ervaren in mindere mate dat 'natuurinclusief' een kans biedt voor het merk of reputatie van het bedrijf. Het concept natuurinclusieve landbouw stuit soms op weerstand omdat sommige agrarische ondernemers een natuurinclusieve bedrijfsvoering koppelen aan biologische landbouw of landbouw binnen o.a. Natura 2000-beheereenheden (waarin weinig bewegingsruimte wordt ervaren om landbouw te bedrijven en ondernemerschap tot bloei te laten komen). Dit belemmert kenniskruisbestuiving met betrekking tot duurzaam agrarisch bodem-, water- en biodiversiteitsbeheer tussen de gangbare en biologische landbouw. Excursies als deze kunnen bijdragen aan deze kenniskruisbestuiving.

1.2E Melkveehouderij Den Hartog (Abcoude)

We sluiten de dag af bij het biologische melkveebedrijf van Henk den Hartog. Hij maakt op inventieve wijze zijn eigen compost van maaisel uit nabijgelegen natuurgebieden. Dat kost in principe niks; het maaisel wordt gratis gebracht, het is een product waar natuurbeheerders vanaf moeten. Een goede relatie met de natuurbeheerder is dan wel van belang. Hij gebruikt de compost op zijn eigen land, wat ook de kosten voor externe inputs omlaag brengt. Het kost natuurlijk wel werk en ruimte. De compost is heel rijk (snel te rijk in voedingswaarde zelfs) en het heeft een goede C/N verhouding. De onkruiddruk is laag door verhitting tijdens het composteringsproces. Door de eigen compost is zijn organische stof gehalte in 20 jaar tijd gegroeid tot wel 10%. Hij heeft daardoor 20-25% meer opbrengst en de grond is beter begaanbaar. Compost mengen met mest werkt nog beter, maar dat mag niet vanwege de mestwetgeving. Henks visie op natuurinclusieve landbouw: "Biodiversiteit begint bij de bodem".

1.2F Plenaire terugkoppeling en geleerde lessen bij bezoek aan Melkveehouderij Den Hartog

+ Zelfgemaakte compost kan het organische stof gehalte in de bodem verhogen naar 10-11% in 20 jaar tijd. Alleen te hoge organische gehalten werken averechts voor de groei van vlinderbloemigen. De kosten van zelf compost maken uit natuurmaaisel zijn hoog, het zelf afhalen van compost is goedkoper alleen komt de compost elders vandaan (Ierland, Oost-Europa) en 'voldoet minder aan het gedachtegoed van kringlooplandbouw'.

+ De Bodembioologie en biodiversiteit van de bodem zijn bij veel boeren niet volledig in beeld. Daarnaast worden functies van bodembiodiversiteit op gewasgroei, bewerkbaarheid bodem en opname van mest nauwelijks teruggekoppeld aan de boer. Commerciële agrarische adviesbedrijven geven te weinig context en uitleg aan de gevonden P, N, K, Mg waarden in de bodem. Het is voor veel agrariërs daarom onduidelijk hoe zij de gevonden P, N, K en Mg waarden kunnen koppelen aan de effecten van specifieke bodembeheermaatregelen die zij in de praktijk toepassen. Het onderzoek naar bodembeheer moet 10, 15, 20 jaar lang duren om de effecten van teeltinnovaties en bodembeheermaatregelen op de bodemkwaliteit en gewasgroei in kaart te brengen. Op korte termijn zouden de uitkomsten uit de GLB pilots van de Agrarische Collectieven met een bredere groep boeren gedeeld kunnen worden.

+ Het verbeteren van bodemkwaliteit wordt in Noord-Holland ondersteund door Bodemcoaches uit het Landbouwportaal. In Utrecht is er geen landbouwportaal. Dit knelt voor boeren op de grens tussen provincie NH en Utrecht. De ervaringen met de bodemcoaches zijn zeer positief. Als vervolg hierop kan gedacht worden aan meer langdurige doorlopende ondersteuning bij bodembeheeronderzoek. Een paar metingen en bijeenkomsten of commercieel advies zijn onvoldoende voor een agrariër om inzicht te krijgen hoe hij of zij de bodem kan verbeteren.

+ De Provincie Noord-Holland kan overwegen om helder te formuleren welke maatregelen bijdragen aan natuurinclusieve landbouw. Dit gebeurt indirect al met de uitgangspunten voor verpachtingen uit 2018. Dit kan echter veel duidelijker naar voren komen wil een provincie de verbeteringen op het gebied van natuurinclusieve landbouw kunnen monitoren en in kaart brengen om zo uitspraken te kunnen doen over de staat van natuurinclusieve landbouwbedrijven in de Provincie Noord-Holland. Wanneer dit niet gebeurt blijven natuurinclusieve landbouw en kringlooplandbouw ongrijpbare begrippen waardoor agrarische ondernemers niet snel zullen investeren doormiddel van – op zich soms niet heel ingewikkelde of dure - specifieke beheermaatregelen en investeringen in bedrijfsverbreding, productontwikkeling en diensten.

+ Afspraken tussen terrein beherende organisaties (TBO) en de agrarische ondernemer worden niet als gelijkwaardig beleefd. De afstand tussen TBO en de agrarische ondernemer wordt als groot ervaren. Personeelwisselingen bij terrein beherende organisaties maken continuïteit in beheer afspraken lastiger. Advies is daarnaast om op basis van gemeenschappelijke waarden de beheervoorwaarden in te richten: dus bedrijfseconomie en biodiversiteit en niet alleen biodiversiteit op basis van natuurdoeltypen met bijbehorende flora en fauna doelsoorten. Persoonlijke ervaringen van de agrarische ondernemer met goed bodembeheer en biodiversiteitsbeheer spelen op dit moment geen rol in de gesprekken over het beheer in Natura2000 gebieden. Dat frustriert agrarische ondernemers. Kunnen kennis, creativiteit en innovaties vanuit de boer worden niet meer worden toegepast in graslandbeheer en maaibeheer en bemestingsruimte? Agrariërs hebben zelf het idee dat een beetje compost of organische mest juist goed is voor de insecten en vogelstand. Het is goed om hier meer dan nu het geval is over en weer het gesprek aan te gaan.

+ Er is geen overzicht van alle lopende projecten, projectresultaten en studiegroepen op het gebied van agrarisch bodem, water en biodiversiteitsbeheer. Het is onduidelijk waar welke kennisvragen bestaan en of deze kennisvragen bijdragen aan de kringlooplandbouwvisie in Noord-Holland en Nederland en of kringlooplandbouwprojecten elkaar kunnen versterken of juist te veel in hetzelfde vaarwater opereren.

De zelfgemaakte compost van Henk den Hartog bestaande uit maaisel afkomstig van omliggende natuurgebieden. Foto: Sjoerd Pietersen.

2. Proeftuin Agro-ecologie en Technologie, Wageningen Universiteit. De vertaalslag van proeftuin naar het verdienmodel in de Praktijk. Terugkoppeling excursie 6 september 2019.

Verslag opgesteld door Erna Krommendijk (Milieufederatie Noord Holland) en Sjoerd Pietersen (LTO Noord).

2.1 Introductie Excursie Akkerbouw.

Deze excursie vond plaats in het kader van het project Bouwen aan verdienmodellen voor Natuurinclusieve landbouw dat LTO Noord en de Natuur en Milieufederatie in opdracht van de Provincie Noord-Holland uitvoeren. Aanwezig zijn naast organisatoren van LTO en MNH, de opdrachtgevers van Provincie Noord-Holland, een bodemcoach die werkzaamheden uitvoert voor het landbouwportaal Noord Holland, een bedrijfsadviseur van Flynth en 6 akkerbouwers. In totaal 15 deelnemers. Senior onderzoeker Wijnand Sukkel verzorgt een introductie, neemt ons mee op excursie naar de proefvelden en neemt deel aan de discussie over het actieplan.

2.2. Terugkoppeling en geleerde lessen bij presentatie Wijnand Sukkel

- Huidige landbouwsystemen zijn gericht op maximale arbeidsefficiëntie maar niet op maximale opbrengst. De gewasopbrengsten in tonnen kunnen hoger, maar daarbij is het ook belangrijk te kijken naar opbrengsten met betrekking tot bodemleven, organische stof, watervasthoudendheid van bodems en andere ecosystemendiensten.
- Uit de experimenten blijkt dat meer gewasdiversiteit, bijvoorbeeld in de vorm van strokenlandbouw, zorgt voor een hogere opbrengst (+25%), een toename van biodiversiteit van wel 200% tot 400% (o.a. insecten en vogels), en een verminderd gewasbeschermingsmiddelen gebruik als gevolg van een veel minder explosieve verspreiding van plagen en ziektes. Een van de grootste uitdagingen is de omvorming en financiering van het machinepark. Op dit moment zijn lichtere gerobotiseerde landbouwvoertuigen voor geautomatiseerde precisiebemesting en reduceerde toediening van GB-middelen erg duur.
- Grootste uitdaging teeltexperimenten is de benodigde tijdsinvestering, er zijn meer handelingen in de teelt en op het erf nodig. Op termijn moet door gerobotiseerde arbeid deze tijdsinvestering verminderd worden.
- Momenteel is alle regelgeving en mechanisering afgestemd op teeltsystemen met 1 gewas. Grootschalige veranderingen in het bouwplan dienen doorgevoerd te worden om strokenteelt en agroforestry haalbaar te maken.

- Ketenpartijen willen graag een uniform geteeld landbouwgewas en ras omdat dit makkelijk door de industrie kan worden verwerkt. Vaak worden allerlei soorten rassen/gewassen bij elkaar gemengd om een voedselproductie-stroom te creëren. Vergaande eisen op het gebied van CO₂ uitstoot, biodiversiteit, bodemvruchtbaarheid worden hier niet vergoed door de markt.
- Er is gelukkig ook laaghangend fruit. Akkerbouwers kunnen zonder grote investeringen aan de slag met bijvoorbeeld vaste rijpaden (voorkomt ondergrondverdichting; ‘alles wat je niet vastrijdt hoef je niet los te maken’) en niet kerende grondbewerking (heeft geen effect op de opbrengst en leidt tot 2 x zo hoge bodembiodiversiteit, meer organische stof in de bouwvoor en minder stikstofuitstoot).

2.3. Plenaire terugkoppeling

- Landbouworganisaties en de Proeftuin Agro-Ecologie en Technologie zouden intensiever samen moeten werken. Frequentere kennisuitwisselingen over de laatste uitslagen van de teeltextperimenten uit de proeftuinen. Recentelijk is de brochure ‘Inspiratie voor een biodiverse Akkerbouw’ gepubliceerd” hierin staan 15 maatregelen gepubliceerd voor akkerbouwers (van ‘no regret maatregelen’ zoals groenbemesters tot vergaande maatregelen zoals agroforestry) :

In "Inspiratie voor een biodiverse akkerbouw" worden 15 kansrijke agro-ecologische bouwstenen gepresenteerd. Hierbij focussen de auteurs voornamelijk op bouwstenen en effecten op het bedrijfsniveau, en in minder mate op effecten die elders optreden. Deze bouwstenen betekenen een herontwerp van het productiesysteem, met het oog op continuïteit en variatie in leefgebied voor (functionele) biodiversiteit. Wijnand: "De visualisatie van een biodiverse akkerbouw toont alle 15 bouwstenen geïmplementeerd op bedrijfsniveau. Door de verschillende bouwstenen slim te combineren wordt een gevarieerd en productief landschap gecreëerd met veel ruimte voor biodiversiteit en de verspreiding ervan." (Bron Plant Research, Openteelten WUR).

https://www.wur.nl/upload_mm/6/d/d/05685acc-1090-496f-9589-900b6e9d5304_InspiratievooreenBiodiverseakkerbouwSmallestFileSize1.pdf

- Heldere communicatie over interpretaties van data, proefopzet en conclusies blijft nodig om de verbinding tussen proeftuin en praktijk te behouden. Het doel van een universiteit is om voldoende wetenschappelijke publicaties te publiceren. Meer publicaties van experimenten op agrarische bedrijven die opereren in de dagelijkse praktijk blijven echter noodzakelijk. Met name projecten die als doel hebben om te onderzoeken onder welke omstandigheden de laatste teeltinnovaties kunnen worden ingepast in de bedrijfsvoering en welke implicaties dit heeft op het verdienmodel van de agrariër worden volgens de aanwezige deelnemers nog te weinig uitgevoerd.
- Wet en regelgeving knelt nog bij de spuitvrije zone rondom stroken. Op dit moment mag een agrarische ondernemer 3 meter van een strook geen gewasbeschermingsmiddelen spuiten. Dit wordt als een knelpunt ervaren door boeren die met strokenteelt willen gaan experimenteren. Met betrekking tot de mestwetgeving mogen agrarische ondernemers (nog) niet het organische stof gehalte verhogen binnen de kaders van de huidige mestwetgeving (geen bijmenging van dierlijke mest of kunstmest).

- Meer agro-ecologische teeltexperimenten op een gangbaar landbouwbedrijf, om een grotere groep gangbare boeren aan te spreken. Nu worden teeltexperimenten voornamelijk op biologische landbouwbedrijven uitgevoerd.
- Het advies van de aanwezigen agrarische ondernemers aan de Provincie Noord Holland is om leertrajecten op het gebied van duurzaam 'agro-ecologisch'/'regeneratief' bodembeheer voor praktiserende boeren vergoeden. Het liefst langjarig omdat pas na 10 – 20 jaar het verschil van de toegepaste maatregelen te koppelen is aan agrarische productiecijfers en het verdienmodel. 1, 2 of 3 jarige projecten lonen niet voor de beoogde gedragsverandering omtrent investeringen in 'agro-ecologisch'/'regeneratief' bodembeheer.
- WUR gaat samenwerken met 30 boeren, in nieuw/huidig project hier ligt een kans om deze experimenten onder een brede groep boeren (LTO en collectief leden) uit te rollen.

Akkerbouwers in gesprek met Wijnand Sukkel over de rol van niet-kerende grondbewerking. Foto: Sjoerd Pietersen.

3 Reflectie op de samenwerking tussen LTO Noord en de Milieufederatie. Hoe samen verder in tijden van protest en transitie?

Verslag opgesteld door Sjoerd Pietersen (LTO Noord) en Erna Krommendijk (Milieufederatie Noord Holland).

3.1 Reflectie LTO Noord op projectopdracht en samenwerking MFNH

Het is ons in de huidige tijdgeest van de stikstofproblematiek niet gelukt om een actieplan verdienmodellen natuurinclusieve landbouw/kringlooplandbouw op te stellen. Hoewel de intentie van LTO en MNH was om van 'onderaf' een actieplan op te stellen, is dit door de LTO achterban niet zo ervaren waardoor er op dit moment bij de LTO achterban onvoldoende draagvlak is om mee te werken aan een actieplan. De samenwerking met Milieufederatie Noord Holland heb ik persoonlijk als constructief en positief ervaren en we zijn het grotendeels eens over opgaves die er staan op het gebied van natuurinclusieve landbouw en kringlooplandbouw. Dit kwam sterk naar voren in een gesprek dat Marijn Vermeulen en ik met Erna hebben gevoerd op vrijdag 8 November

Achteraf gezien is een samenwerking met de MNH een interessante keuze geweest. De landelijke en provinciale stikstofproblematiek is ons beoogde projectdoel (opstellen van een actieplan Natuurinclusieve Landbouw met draagvlak) echter niet ten goede gekomen. Dit komt doordat LTO Noord de belangen behartigt van een grote groep gangbare landbouwers die op dit moment andere steun nodig heeft om toekomstperspectief te behouden in de snel veranderende context van de Nederlandse Landbouw. Deze groep heeft nu veel aan het hoofd en is murw geslagen, terwijl dit juist de beoogde groep was om een actieplan mee op te stellen. Ik heb overlegd met Nico Verduin, Ard Mooij en Marijn Vermeulen en we zijn door de bovengenoemde complexiteit tot de conclusie gekomen dat we de samenwerking met Milieufederatie Noord Holland stop willen zetten omdat het ons op dit moment niet lukt om kringlooplandbouw en natuurinclusieve landbouw samen met de Milieufederatie Noord Holland steviger op de agenda te zetten bij de brede groep ondernemers.

3.2 Hoe wil LTO Noord met MFNH verder in 2020 op het gebied van Kringlooplandbouw en Natuurinclusieve Landbouw?

In 2020 willen we intern intensiever met onze leden en afdelingsbesturen in gesprek gaan over de thema's kringlooplandbouw, natuur inclusieve landbouw en Deltaplan Biodiversiteitsherstel. Hierdoor krijgen we van onderaf beter inzichtelijk welke hulp voor boeren benodigd is om stappen te maken op het gebied van bodemgezondheid, versterkte (bodem)biodiversiteit, kennisuitwisseling en een gezond verdienmodel. We zullen samen met LTO bestuurders en leden en agrarische collectieven hier voorstellen voor doen aan de provincie Noord Holland en gezamenlijk een nieuwe gespreksvorm, taal en discours ontwikkelen. Als de tijd bij de meeste ondernemers rijp is om verder te praten over een kringlooplandbouw/natuurinclusief verdienmodel staan we open voor gesprekken met externe partners (zoals bijvoorbeeld wetenschap, NGO's, erfbetreders en retail) om te onderzoeken hoe we elkaar kunnen versterken met oog op de bovengenoemde thema's. Bij deze verkennende gesprekken staat de deur voor iedere externe organisatie waaronder de Milieufederatie Noord Holland open.

3.3 Reflectie MNH op projectopdracht en samenwerking LTO Noord

Als Milieufederatie geloven we erg in de kracht van samenwerking. Samenwerken vinden we belangrijk, ook met LTO Noord. Voor de transitie naar een duurzame / natuurinclusieve landbouw hebben mensen en partijen elkaar nodig om verder te komen. Wij zijn samen met LTO Noord voortvarend aan de slag gegaan met de uitvoering van het project Bouwen aan Verdienmodellen Natuurinclusieve landbouw. Al snel merkten we dat het aan de LTO zijde best lastig opereren was. In mijn beleving hebben wij als Milieufederatie hier begrip voor gehad door mee te bewegen met voor LTO nodige aanpassingen in programma opzet en aanpak. De samenwerking op medewerkersniveau heb ik persoonlijk als erg positief en constructief ervaren. Wel merken we dat er binnen LTO Noord in breder verband, ook al voor de stikstofcrisis, erg kritisch wordt gekeken naar bijeenkomsten met externen gericht op een transitie naar natuurinclusieve/kringlooplandbouw. De diversiteit in de achterban samen met bestuurlijke 'voorzichtigheid' zorgden ervoor dat ons project met moeite de ruimte kreeg die we zochten. Na het afblazen van de bijeenkomst in de Wieringermeer heb ik in een uitvoerig gesprek met Sjoerd en Marijn Vermeulen verkend wat er wel mogelijk is. Daar kwam uit dat zij op dit moment niet de ruimte zien voor verdere uitvoering van ons project. In dat gesprek merkte ik wel dat onze inzichten over wat er nodig is voor een transitie naar natuurinclusieve / kringlooplandbouw niet zo ver uiteenlopen.

3.4 Hoe wil MFNH met LTO Noord verder in 2020 op het gebied van Kringlooplandbouw en Natuurinclusieve Landbouw?

Als MNH hadden we graag het gezamenlijke project afgemaakt, we hebben ook voorstellen gedaan om dat in aangepaste vorm te doen, maar vonden daarvoor geen openingen bij LTO Noord. Wij denken ook dat het juist in de huidige situatie belangrijk is om gezamenlijk het gesprek te voeren hoe we verder kunnen komen. We zien landelijk in het Deltaplan Biodiversiteitsherstel en in andere provincies dat juist wel vruchtbaar wordt samengewerkt. Wat ons betreft zoeken we samen met LTO Noord de samenwerking met andere ketenpartijen, maar zij kiezen er voor om dat voor nu zonder ons te doen. Wij blijven zoeken naar mogelijkheden om met (andere) boeren partijen samen te werken, ook in 2020. Voorstellen voor het ondersteunen van de transitie naar natuurinclusieve / kringlooplandbouw zullen we in een aparte mail aan de Provincie doen. En de deur voor LTO Noord blijft gewoon open staan